

Odlewy gipsowe rzeźb antycznych w zbiorach króla Stanisława Augusta

Katarzyna MIKOCCA-RACHUBOWA

Instytut Sztuki, Polska Akademia Nauk

<https://orcid.org/0000-0001-7293-7490>

ABSTRAKT Artykuł dotyczy zbioru gipsowych odlewów rzeźb antycznych, które król Stanisław August kupował we Włoszech z myślą o projektowanej w Warszawie akademii sztuk pięknych. W Italii monarcha nabywał także kopie antycznych rzeźb wykonane w marmurze – te zamierzał umieścić w galerii projektowanej w gmachu Oranżerii w Łazienkach. Po śmierci władcy zbiór gipsowych odlewów rzeźb antycznych, uważany za jeden z najbardziej kompletnych w Europie, został zakupiony przez rząd Księstwa Warszawskiego. Przewieziony z Zamku Królewskiego na teren warszawskiego uniwersytetu, dał początek uniwersyteckiemu zbiorowi odlewów gipsowych. Zbiór ten stał w Sali Kolumnowej budynku muzealnego od 1821 do 1940 r. Wzbogacany przez lata o liczne nabytki, został w znacznej części zniszczony w czasie II wojny światowej, a jego pozostałości ulokowano w 1969 r. w Starej Pomarańczarni w Łazienkach.

SŁOWA-KLUCZE rzeźba XVIII w., gipsowe odlewy rzeźb antycznych, Stanisław August, galeria rzeźb Stanisława Augusta, uniwersytecki zbiór odlewów gipsowych

ABSTRACT *Plaster Casts of Ancient Sculptures in the Collections of King Stanislaus Augustus.* The article concerns a collection of plaster casts of ancient sculptures, bought by King Stanislaus Augustus in Italy with the thought of the academy of fine arts which he planned to establish in Warsaw. In addition, the king bought in Italy copies on ancient sculptures in marble, which he planned to house in a gallery to be designed in the Orangery building in the Łazienki Park. After the king's death, his collection of plaster casts of ancient sculptures, considered to have been one of the most complete to be in Europe, was purchased by the government of the Duchy of Warsaw. Transported from the Royal Castle to the University of Warsaw campus, it gave the beginning to the university collection of plaster casts. From 1821 to 1940 the collection was housed in the Column Hall of the university's museum building and various additions were purchased for it over the years. It was largely destroyed during the Second World War; in 1969 its remnants were placed in the Old Orangery in the Łazienki Park.

KEYWORDS 18th-century sculpture, plaster casts of ancient sculptures, Stanislaus Augustus, sculpture gallery of Stanislaus Augustus, university collection of plaster casts

W STAREJ Pomarańczarni w Łazienkach Królewskich w Warszawie znajdują się gipsowe odlewy rzeźb antycznych uważane za pozostałości kolekcji zgromadzonej przez króla Stanisława Augusta. Opinię taką spotyka się w literaturze od lat, a w 2015 r. w dawnej oranżerii zaaranżowano nową ekspozycję tego zbioru, która zarówno charakterem, jak i nazwą – „Królewska Galeria Rzeźby” – ma nawiązywać do królewskich planów utworzenia galerii kopii antycznych rzeźb w tym właśnie miejscu. Jednak jedynie niewielka część prezentowanych tam obiektów pochodzi z kolekcji gipsowych odlewów antycznych rzeźb należącej do monarchy, który – co należy podkreślić – nigdy nie zamierzał ekspozycjonować jej w Łazienkach. Rzeźby znajdujące się obecnie w Starej Pomarańczarni to pozostałości dawnego uniwersyteckiego zbioru gipsowych odlewów, przeniesione tu dopiero w końcu lat 60. XX w.

TWORZENIE ZBIORU

Historia zbioru gipsowych odlewów rzeźb antycznych zgromadzonego przez Stanisława Augusta jest ściśle powiązana z królewskim planem utworzenia w Warszawie akademii sztuk pięknych. Plan ten powstał w połowie lat 60. XVIII w., podjęto go ponownie w końcu lat 70., ale ostatecznie nie zrealizowano¹. Poszukując ewentualnych wzorów dla mającej powstać uczelni, brano niewątpliwie pod uwagę takie funkcjonujące wówczas

instytucje, jak rzymska Accademia di San Luca czy akademia w Dreźnie. Wydaje się jednak, że ostatecznie monarcha przyjął za wzór zarówno metody nauczania, jak i gromadzenia zbiorów Académie de France w Rzymie, która cieszyła się dużym uznaniem w nowo tworzonych europejskich uczelniach artystycznych. Szczególny rozgłos zyskał bogaty zbiór odlewów rzeźb antycznych zgromadzony w jej siedzibie, stanowiący przedmiot studiów młodych adeptów sztuki, a zarazem obiekt zainteresowania odwiedzających Rzym koneserów z całej Europy². Zbiór ten, będący wzorem dla innych kolekcji o podobnym charakterze, jak np. galerie odlewów w akademiach w Mannheim czy Wenecji, prezentował pełny zestaw najslawniejszych dzieł antycznej rzeźby, do którego dodawano kolejne obiekty w miarę odkryć dokonywanych w trakcie wykopalisk³. Zainspirowany programem Académie de France i jej zbiorami, Stanisław August zaczął gromadzić materiały niezbędne w procesie nauczania przyszłych artystów, w tym gipsowe kopie i odlewy najbardziej cenionych posągów antycznych i nowożytnych ze zbiorów rzymskich, florenckich oraz z innych europejskich kolekcji.

Inicjując tworzenie owego zbioru, król zwrócił się w 1767 r. do zarządu Galleria degli Uffizi we Florencji z prośbą o wykonanie odlewów znajdujących się tam dwunastu najslawniejszych rzeźb⁴. Zarząd nie przyjął tego zamówienia, tłumacząc, że wiele spośród owych

1. Anita Chiron-Mrozowska, „Cztery projekty akademii sztuk pięknych w Warszawie”, *Kronika Zamkowa. Roczniki* 3 (2016), s. 203–240 (tamże wcześniejsza literatura). O królewskim zbiorze gipsowych odlewów i rzeźb zob. Katarzyna Mikocka-Rachubowa, *Canova, jego krąg i Polacy (około 1780–1850)*, t. 1 (Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2001), s. 86, 154; ead., *André Le Brun „pierwszy rzeźbiarz” króla Stanisława Augusta*, t. 1 (Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2010), s. 116–119, 236–237 (tamże literatura); ead., „Gusto dell’antico e la collezione di sculture del re Stanislao Augusto”, w: *Et in Arcadia ego. Studia memoriae professoris Thomae Mikocki dicata*, red. Witold Dobrowolski (Varsoviae: Institute of Archaeology, University of Warsaw, 2013), s. 381–383; ead., *Rzeźba włoska w Polsce około 1770–1830*, t. 1 (Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2016), s. 15–18; Hubert Kowalski, Jerzy Żelazowski, „Le collezioni dei calchi in gesso del re Stanislao Augusto e dell’Università di Varsavia”, w: *Roma e Varsavia. Tradizione classica e educazione artistica nell’età del Lumi e oltre*, red. Jerzy Miziołek (Roma: „L’Erma” di Bretschneider, 2019), s. 383–417.

2. W siedzibie Akademii, którą od 1725 r. był Palazzo Mancini na via del Corso (w 1803 r. przeniesiono ją do Villa Medici na Pincio), umieszczono odlewy gipsowe wszystkich sławnych rzeźb znajdujących się we Włoszech. Na odtworzenie zasobu zbioru pozwala inwentarz z 9 VIII 1758 r.; zob. Armando Schiavo, *Palazzo Mancini* (Palermo: Banco di Sicilia, 1969), s. 155–158.

3. Znaczenie zbioru docenił August Fryderyk Moszyński, architekt i kolekcjoner kierujący sprawami artystycznymi na dworze Stanisława Augusta, w dzienniku pisanym podczas pobytu we Włoszech w latach 1785–1786; zob. *Dziennik podróży do Francji i Włoch Augusta Moszyńskiego, architekta JKM Stanisława Augusta Poniatowskiego, 1784–1786*, wyd. Bożena Zboińska-Daszyńska (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1970), s. 351.

4. Zob. Fabia Borroni Salvadori, „Artisti e viaggiatori agli Uffizi nel Settecento. I”, *Labyrinthos* 4, nr 7–8 (1985), s. 31. O zamówieniu tym pisała Ewa Manikowska, powołując się na listy

rzeźb składa się z kilku części, a innych odlać nie można. Polskiemu monarsze zaproponowano zakup gotowych już gipsowych odlewów jedenastu rzeźb, wykonanych przez florenckiego rzeźbiarza Gaetana Traballesiego. Sporządzenie dwunastego odlewu planowano powierzyć florenckiemu kopicie Vittorio Tantardinemu⁵. Dalsze losy tego zamówienia nie są znane, choć niekiedy wysuwane są sugestie, że transakcja została zrealizowana⁶.

Na początku XIX w. pojawiła się w prasie informacja, jakoby zaczątkiem królewskiego zbioru były odlewy rzymskich posągów przesłane Stanisławowi Augustowi w darze przez papieża Klemensa XIV⁷. Z autorem tej wzmianki polemizował Fryderyk Bacciarelli, syn malarza Marcella Bacciarellego, kierującego sprawami artystycznymi na dworze Stanisława Augusta. Pisał

on, że nie był to dar papieski, ale zakup, a za odlewy król zapłacił 125 czerwonych złotych, o czym świadczy rachunek „Ministra Polskiego w Rzymie”⁸. Chodziło o markiza Tommasa Anticiego, który od 1765 r. był przedstawicielem polskiego króla w Państwie Papieskim, a 3 stycznia 1768 otrzymał godność akademika honorowego Accademia di San Luca jako „marchese di Pescia e Ministro di S.M. il Re di Polonia”⁹. Antici, dzięki poparciu m.in. Stanisława Augusta, został w 1776 r. kardynałem, a jego sekretarzem był opat Bacciarelli, brat Marcella. Z połowy lat 70. XVIII w. pochodzi informacja o zamiarze nabycia do królewskich zbiorów odlewów posągów i biustów znajdujących się w weneckiej kolekcji opata Filippa Vincenza Farsettiego, zgromadzonej w jego pałacu Ca’Farsetti przy Canal Grande, w 1755 r. udostępnionej publiczności¹⁰.

Raimonda Cocchiego i Giuseppe Querciego do wielkiego księcia Leopolda Loreny przechowywane w Archivio di Stato di Firenze; zob. ead., *Sztuka – ceremonial – informacja. Studium wokół królewskich kolekcji Stanisława Augusta* (Warszawa: Zamek Królewski w Warszawie, 2007), s. 61. Zob. też: Mikocka-Rachubowa, *André Le Brun „pierwszy rzeźbiarz” króla Stanisława Augusta*, t. 1, s. 117; ead., „Gusto dell’antico e la collezione di sculture del re Stanislao Augusto”, s. 382; ead., *Rzeźba włoska w Polsce około 1770–1830*, t. 1, s. 16.

5. Archivio di Stato di Firenze, Miscellanea di Finanze A, nr 323, karta luźna, niedatowana: *Nota delle dodici migliori statue che esistono nella Real Galleria*; cyt. w: Mikocka-Rachubowa, *André Le Brun „pierwszy rzeźbiarz” króla Stanisława Augusta*, t. 1, s. 234, przyp. 80.

6. Zob. Borroni Salvadori, „Artisti e viaggiatori agli Uffizi nel Settecento. I”, s. 31, przyp. 182. Badaczka podaje, że Traballesi otrzymał gratyfikację 31 VIII 1768, jednak w Archivio di Stato di Firenze (Miscellanea di Finanze A, nr 323, karta luźna) zachował się jedynie zapis: „S.A.R. accorda a Gaetano Traballesi una gratificazione p(er) aver restaurate [sic!] tre statue della R. Polonia. V. Prot.o 31. Ag.o 1768”, a w katalogu królewskiego zbioru rzeźb z 1795 r. nie znajdujemy odlewów, które można byłoby jednoznacznie łączyć z tym zamówieniem; por. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Archiwum Józefa Poniatowskiego (dalej: AJP), nr 220: *Catalogue des ouvrages en marbre, plâtre, terre cuite appartenant à Sa Maj(esté) le Roi*, 1795. W kwestii nabywania przez króla w połowie lat 60. XVIII w. odlewów gipsowych por. też: Biblioteka Czartoryskich w Krakowie (dalej: BCzart.), rkps 782: *Arts et sciences*, t. 1, k. 23, zapis z czerwca 1767: „Pour les Gessi et autres commissions du Roi. Une lettre de change par Mr Tepper de 500 # [ducats]”.

7. „Krótki rys malarstwa w Polsce”, *Rozmaitości* (dod. do *Gazety Korrespondenta Warszawskiego i Zagranicznego*), nr 33 (9 X 1819), s. 130; zob. też: Mikocka-Rachubowa, *Canova, jego krąg i Polacy (około 1780–1850)*, t. 1, s. 86; ead., *André Le Brun „pierwszy rzeźbiarz” króla Stanisława Augusta*, t. 1, s. 117.

8. Fryderyk Bacciarelli, „Odpowiedź i uwagi nad krótkim rysem malarstwa w Polsce”, *Rozmaitości* (dod. do *Gazety Korrespondenta Warszawskiego i Zagranicznego*), nr 40 (7 XII 1819), s. 162. O tym, że gipsowe odlewy nie były papieskim darem, świadczy też nieuwzględnienie faktu takiej darowizny przez Ewę Manikowską (*Sztuka – ceremonial – informacja*), odnotowującą wszelkie dary czynione i przyjmowane przez króla wraz z dyplomatycznymi drogami ich przepływu.

9. Accademia di San Luca w Rzymie, Archivio Storico, vol. 52: *Decreti delle Congregazioni dalli 6. Gennaro 1760 fino alli 4 Agosto 1771*, k. 122v.

10. BCzart., rkps 782: *Arts et sciences*, t. 1, s. 89–90, list Bonoma Algarottiego do Tommasa Anticiego z Wenecji 23 VII 1774. Zob. Manikowska, *Sztuka – ceremonial – informacja*, s. 120; Mikocka-Rachubowa, *André Le Brun „pierwszy rzeźbiarz” króla Stanisława Augusta*, s. 117. Po śmierci Farsettiego część zbiorów przewieziono w 1800 r. do Rosji (obecnie w zbiorach petersburskiego Ermitażu), niektóre obiekty pozostały w Wenecji (obecnie w Galleria Giorgio

Składało się na nią dwieście pięćdziesiąt trzy odlewy antycznych rzeźb ze zbiorów rzymskich i z galerii florenckiej, a także sto siedemdziesiąt osiem rzeźb w terakocie, brązie i marmurze oraz kopii arcydzieł rzeźby nowożytnej. Zakup kolekcji Farsettiego nie doszedł jednak do skutku.

Gromadzenie gipsowych odlewów rzeźb antycznych, mających stanowić pomoc dydaktyczną w procesie kształcenia adeptów sztuk pięknych w królewskiej akademii, prowadzone było na dużą skalę w latach 70. i 80. XVIII w. Zachowały się obszerne, korygowane przez króla wykazy antycznych rzeźb, których gipsowe odlewy chciano zakupić¹¹, a także wykaz cen odlewów zamówionych przez polskiego monarchę i spis gipsów wysłanych z Rzymu przez markiza Tommasa Anticiego¹². W 1774 r. Marcello Bacciarelli, występujący w imieniu Stanisława Augusta, zlecił zakup gipsowych odlewów fragmentów statui antycznych malarzowi Giovanniemu Battistie Ponfreniemu, swojemu koledze z czasów nauki w rzymskiej pracowni Marca Benefiala¹³. Szkice („abbozzetti”) i rysunki aktów („disegni dal nudo”) wykonane przez Benefiala, przeznaczone niewątpliwie do celów dydaktycznych przyszłej akademii, zamówił Bacciarelli w Rzymie za pośrednictwem przebywającego tam w latach 70. André Le Bruna, „pierwszego rzeźbiarza” Stanisława Augusta¹⁴. Podobnie było

w przypadku trzech szkiców („tre abbozzetti”) autorstwa różnych mistrzów¹⁵. Le Brun podczas pobytu w Rzymie kilkakrotnie pośredniczył w zakupach dzieł sztuki dokonywanych na zamówienie królewskiego dworu – wśród nich niewątpliwie były odlewy rzeźb antycznych. Ignazio Brocchi, szwagier Bacciarellego pełniący w Rzymie funkcję królewskiego agenta do spraw artystycznych, wystąpił 12 czerwca 1777 r. z supliką o pozwolenie na wywóz do Polski gipsowych odlewów i modeli służących jako wzory do nauki („alcuni gessi e modelli per uso di studio”)¹⁶. Stanisław August wielokrotnie dokonywał w Rzymie zakupów marmurowych kopii i gipsowych odlewów dzieł antycznych za pośrednictwem wysyłanych tam artystów i poprzez osoby ze swojego najbliższego otoczenia. Odlewy takie nabywał dla niego we Włoszech w połowie lat 80. August Fryderyk Moszyński, architekt i kolekcjoner kierujący wówczas królewskimi zbiorami sztuki¹⁷, a Johann Christian Kamsetzer, rysownik i architekt wysłany przez króla do Italii, płacił w 1786 r. za odlewy gipsowe rzeźb antycznych wykonane w Rzymie na potrzeby warszawskiego dworu¹⁸. Również Bacciarelli podczas pobytu we Włoszech w 1787 r. oprócz licznych dzieł sztuki zamawiał gipsowe kopie antycznych posągów i biustów przeznaczone dla przyszłej akademii sztuk pięknych¹⁹. Wielu odlewów do królewskiego

Franchetti alla Ca'd'Oro), a odlewy rzeźb antycznych zakupił w 1805 r. cesarz Austrii i ofiarował do Galleria dell'Accademia w Wenecji.

11. Wykazy są niedatowane, najprawdopodobniej pochodzą z końca lat 60. lub z początku 70. XVIII w.

12. AGAD, Archiwum Gaetana Ghigiottiego (dalej: Arch. Ghigiottiego), nr 954c, k. 45–52: *Nota dei gessi mandati dal Marchese Antici per S: M: e loro prezzo; Prezzi dei gessi commessi per S: M:; Nota delle Statue che si desidera di farne l'acquisto dei Gessi; Nuova nota dei Gessi secondo la correzzione di Sua Maestà; Nota delle statue che si desidera di farne l'acquisto dei Gessi; Nota dei nuovi Gessi che si desiderano da Roma*. Zob. Mikocka-Rachubowa, *André Le Brun „pierwszy rzeźbiarz” króla Stanisława Augusta*, t. 1, s. 117, 234, przyp. 83.

13. Biblioteka Narodowa w Warszawie (dalej: BN), rkps 3289: Korespondencja i papiery Marcella Bacciarellego z lat 1764–1796, k. 167, 168–168v: listy Ponfreniego do Bacciarellego z 12 II i 2 VII 1774; zob. też: Dominika Wronikowska, „Gli artisti romani e la corte polacca al tempo di Stanislao Augusto Poniatowski (1764–1795)”, *Roma Moderna e Contemporanea* 10, nr 1–2 (2002), s. 117.

14. Wspominał o tym Ponfreni w liście do Bacciarellego z Rzymu 22 V 1773: BN, rkps 3289, k. 160–161v. Zob. też: Wronikowska, „Gli artisti romani e la corte polacca al tempo di Stanislao Augusto Poniatowski (1764–1795)”, s. 114–115.

15. BN, rkps 3289, k. 166–167: list Ponfreniego do Bacciarellego z Rzymu 12 II 1774.

16. Archivio di Stato di Roma, Camerale II: Antichità e belle arti, busta 12: *Esportazione di oggetti di antichità e belle arti*, filza 289 (1776–1777), k. nlb. (zgodę na wywóz wydano 29 VI).

17. BCzart., rkps 676: *Correspond(ance) de Sa Majesté avec le C(omte) Moszyński ab a(nno) 1764 ad 27 Julii 1786*, m.in. k. 1871: list Moszyńskiego do króla z Rzymu 17 VII 1785.

18. AGAD, Archiwum Rodzinne Poniatowskich, nr 419, s. 98.

19. O tej podróży zob. Mikocka-Rachubowa, *Canova, jego krąg i Polacy (około 1780–1850)*, t. 1, s. 83–84; ead., *Rzeźba włoska w Polsce około 1770–1830*, t. 1, s. 37–38 (tamże literatura).

zbioru dostarczył z Rzymu formator Giuseppe Torren-
ti, współpracujący ze znanym restauratorem i kopistą
antycznych rzeźb Carlem Albacinim²⁰. Inne wiązać
należy zapewne z osobą Bartolomea Cavaceppiego,
sławnego rzeźbiarza i restauratora starożytności w ów-
czesnym Rzymie: do jego pracowni przesłano w imie-
niu polskiego króla spis rzeźb, których odlewy gipso-
we chciano zamówić, z podaniem ich cen²¹. Gipsowe
kopie i odlewy antycznych rzeźb zamawiano również
w Neapolu, gdzie w realizację ich zamówień i wysyłkę
zaangażowany był w latach 1791–1792 Francesco Rajo-
la, pełniący tam funkcję agenta królewskiego do spraw
artystycznych²². W latach 80. XVIII w. na królewskim
dworze zatrudnionych było dwóch włoskich formato-
rów – Davino Cristofani i Giuseppe Pellegrini – którzy
obok wykonywania innych obowiązków zajmowali się
także restaurowaniem kopii i odlewów przysyłanych
do Warszawy oraz sporządzaniem z nich kolejnych
gipsowych reprodukcji²³.

Zbiór gipsowych odlewów rzeźb poszerzono o za-
kupione w Bolonii odlewy modeli anatomicznych wy-
konanych przez Ercole Lelliego (1702–1766). Sprawa
zamówienia odlewów „anatomii” Lelliego, które osta-
tecznie dotarły do Polski w połowie 1774 r., przewijała
się w korespondencji prowadzonej od 1771 r. przez
prałata Gaetana Ghigiottiego, królewskiego sekretarza
do spraw włoskich, i markiza Francesca Albergatego
Capacelli. W liście z Warszawy datowanym 24 kwietnia
1771 r. Ghigiotti pisał, że król chciałby mieć odlewy
w gipsie lub wosku dwóch dużych „anatomii” Lelliego
znajdujących się w obserwatorium astronomicznym
w Bolonii oraz inną „małą anatomię” tegoż autora
(w liście określił bliższe szczegóły zamówienia, formę
transportu dzieł do Polski i pytał o cenę). Sprawa ta po-
jawiała się w ich dalszej korespondencji z lat 1771, 1772
i 1774²⁴. Zamówienia modeli anatomicznych Lelliego
dotyczy też korespondencja Albergatego z Ghigiottim
z marca i kwietnia 1773 r.²⁵ W zbiorach Stanisława

20. Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie (dalej: Arch. PAU), K III-12: Spuścizna Tadeusza Mańkowskiego, nr 69, k. 163v: wypis Tadeusza Mańkowskiego zrobiony we wrześniu 1933 r. ze zniszczonego w czasie II wojny światowej rękopisu z biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego: *Nota appartenente alle forme di Giuseppe Torreni formatore del Sig. Carlo Albacini formate sopra alli originali con li suoi ristretti prezzi*; cyt. w: Mikocka-Rachubowa, *Rzeźba włoska w Polsce około 1770–1830*, t. 1, s. 63, przyp. 28. Mańkowski zanotował, że rękopis zawierał też: *Nota de forme de gessi che ritiene Carlo Albacini scultore; Catalogo di statue e busti di gesso; Nota dei gessi che si devono comprati quando veranno ordinati*, z wymienieniem, u kogo się znajdują.

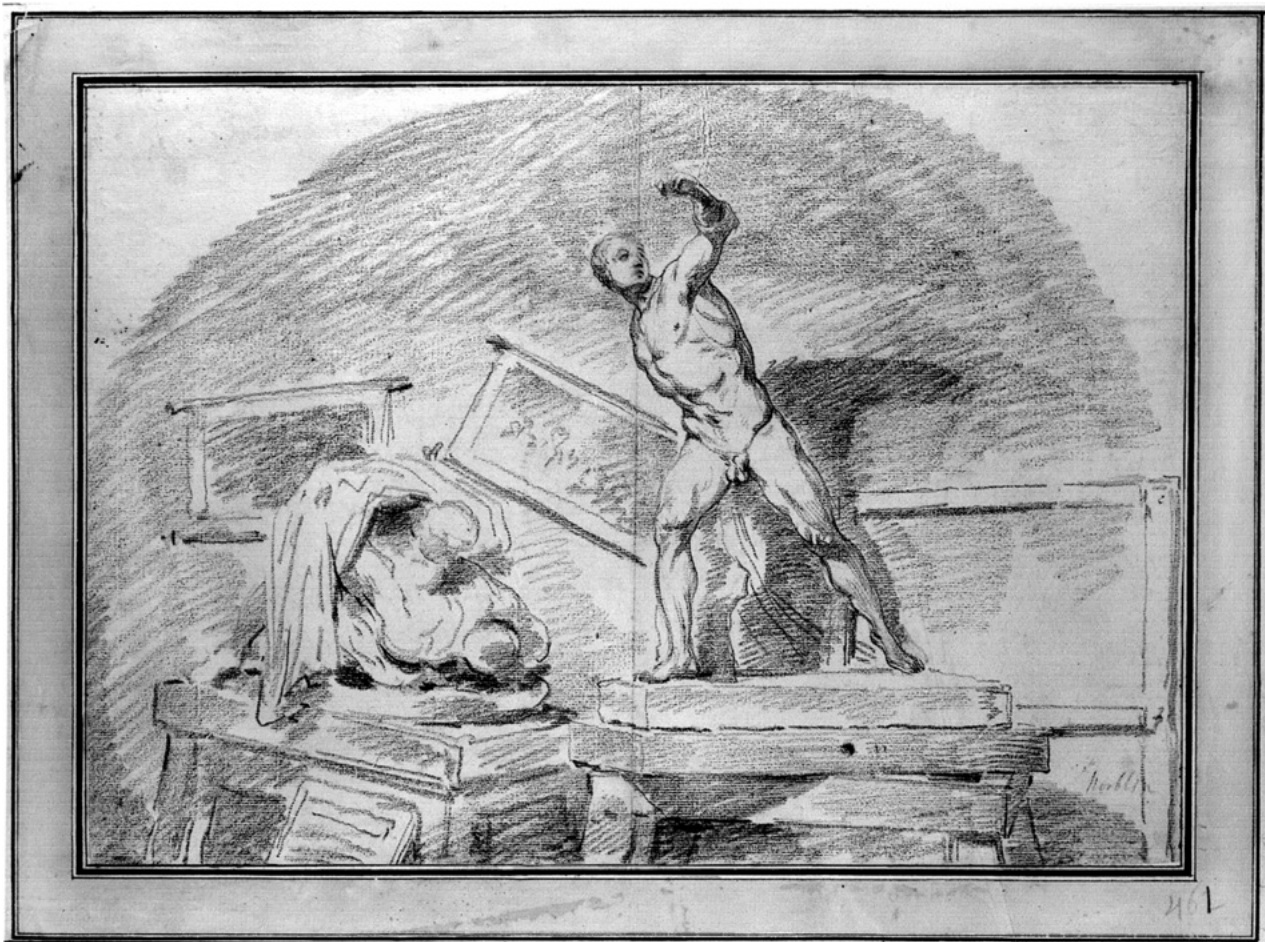
21. *Nota de' gessi che si desidera dello studio dell Sig. Cavaceppi*; dokument przechowywany dawniej w dziale rękopisów biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, zniszczony w czasie II wojny światowej; wzmianka o nim znajduje się w wypisach Tadeusza Mańkowskiego zrobionych we wrześniu 1933 r.: Arch. PAU, K III-12, nr 69, k. 163–163v. Tam też wzmianka o *Copia della nota delli gessi* z notatką Mańkowskiego, że na kopii tej naniesiono zapiski wskazujące, iż zbiór został zakupiony; odlewów gipsowych było 98, a ich cena wynosiła 383 skudy. Por. Mikocka-Rachubowa, *Rzeźba włoska w Polsce około 1770–1830*, t. 2, s. 258–259 poz. 162. Zob. też: Tadeusz Mańkowski, *Rzeźby zbioru Stanisława Augusta* (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1948), s. 7; Mikocka-Rachubowa, „Gusto dell'antico e la collezione di sculture del re Stanislao Augusto”, s. 386.

22. AGAD, Arch. Ghigiottiego, nr 597a, k. 27v: list Francesca Rajoli do Gaetana Ghigiottiego z Neapolu 28 VI 1791; k. 32: list tegoż do tegoż z 13 XII 1791; k. 52: *Nota di spese per li gessi*, zapłacone przez króla 19 I 1792. Zob. Mikocka-Rachubowa, *Canova, jego krąg i Polacy (około 1780–1850)*, t. 1, s. 81; Manikowska, *Sztuka – ceremoniał – informacja*, s. 156–157.

23. Katarzyna Mikocka-Rachubowa, „Włoscy rzeźbiarze na dworze króla Stanisława Augusta”, *Rocznik Historii Sztuki* 29 (2004), s. 93–95.

24. Archivio di Stato di Bologna, Archivio Albergati, Carteggi, nr 13, k. nlb., listy Gaetana Ghigiottiego do Francesca Albergatego z Warszawy 24 IV i 26 VI 1771 r., 2 IX 1772 r. i 2 VII 1774 r.; cyt. w: Mikocka-Rachubowa, *André Le Brun „pierwszy rzeźbiarz” króla Stanisława Augusta*, t. 1, s. 235, przyp. 89.

25. AGAD, Arch. Ghigiottiego, nr 10a, k. 1–6: tu m.in. listy Albergatego do Ghigiottiego z Wenecji 23 III 1773, odpowiedź tegoż z 17 IV 1773 oraz datowany 18 VIII 1771 wykaz obiektów z podaniem ich cen, sporządzony przez Carla Bianconiego; cyt. w: Mikocka-Rachubowa, *André Le Brun „pierwszy rzeźbiarz” króla Stanisława Augusta*, t. 1, s. 235, przyp. 89. O odlewach modeli anatomicznych Lelliego zamówionych przez Stanisława Augusta zob. też:

1 Jan Piotr Norblin, *Odlewy rzeźb antycznych w pracowni artystów w Zamku Królewskim w Warszawie*, Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. Rys. Pol. 2774. Fot. Muzeum Narodowe w Warszawie

Augusta znajdowała się ponadto figura anatomiczna naturalnej wielkości przedstawiająca postać ludzką pozbawioną skóry (*Ecorché*), której pierwowzór wykonał w 1767 r. francuski rzeźbiarz Jean-Antoine Houdon, zakupiona od tegoż artysty²⁶.

Projektu utworzenia w Warszawie akademii nie urzeczywistniono, a zadania szkoły sztuk pięknych zostały przejęte przez pracownię rzeźbiarzy i malarzy urządzone w latach 1778–1779 w budynku przylegającym do północno-wschodniego skrzydła Zamku Królewskiego, nazwane „skulptornią” i „malarnią”. Realizowano w nich

zamówienia królewskie, a także kształcono w zakresie rysunku i modelowania. Pomocą w procesie nauczania był znajdujący się tam zbiór gipsowych kopii i odlewów wybitnych dzieł rzeźby antycznej oraz modeli anatomicznych. Stanowił on atrakcję dla cudzoziemców odwiedzających dwór królewski (np. w 1778 r. wspominał o nim szwajcarski podróżnik Johann Bernoulli²⁷). Wnętrze pracowni artystów na Zamku Królewskim, ze znajdującym się tam m.in. gipsowym odlewem Szermierza Borghese, przedstawił na rysunku Jan Piotr Norblin²⁸ (il. 1). O wadze, jaką król przywiązywał do tego zbioru,

Mańkowski, *Rzeźby zbioru Stanisława Augusta*, s. 44–46; Mikocka-Rachubowa, *André Le Brun „pierwszy rzeźbiarz” króla Stanisława Augusta*, t. 1, s. 117.

26. AGAD, Arch. Ghigiottiego, nr 954c, k. 50: *Nota delle Statue che si desidera di farne l'acquisto de' Gessi*: „L'Ecorché, fait par Mr Houdon pensionnaire de l'Accademie de Rome, se vend chez l'Artiste”; też k. 51v: *Nota dei nuovi Gessi che si desiderano da Roma*, pisana ręką króla.

27. *Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców*, oprac. Wacław Zawadzki, t. 1 (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1963), s. 444.

28. Rysunek sangwiną, Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. Rys. Pol. 2774.

2 Johann Christian Kamsetzer, niezrealizowany projekt przebudowy pracowni rzeźbiarzy w Zamku Królewskim, 1792, Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Gabinet Rycin, Inw. G.R. 2048. Fot. Pracownia Reprograficzna BUW

3 Johann Christian Kamsetzer, projekt galerii rzeźb antycznych w gmachu Oranżerii w Łazienkach, 1787–1788, Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Gabinet Rycin, Inw. G.R. 240 (Zb. Jeż. 43). Fot. Pracownia Reprograficzna BUW

świadczy przeznaczenie na jego ekspozycję obszernej sali w zamkowym atelier, która miała zostać wypełniona posągami i popiersiami ustawionymi na przyściennych konsolach. Projekt urządzenia tej sali, zamówiony w 1792 r. u Johanna Christiana Kamsetzera, ostatecznie nie został zrealizowany²⁹ (il. 2).

Zbiór gipsowych odlewów rzeźb antycznych i modeli anatomicznych zgromadzony przez polskiego króla był uważany za lepszy niż ówczesne kolekcje akademii sztuki w Dreźnie czy w Lipsku³⁰. Był też niewątpliwie jednym z najbardziej kompletnych zbiorów tego typu w Europie: nie brakowało w nim żadnej z ważniejszych rzeźb

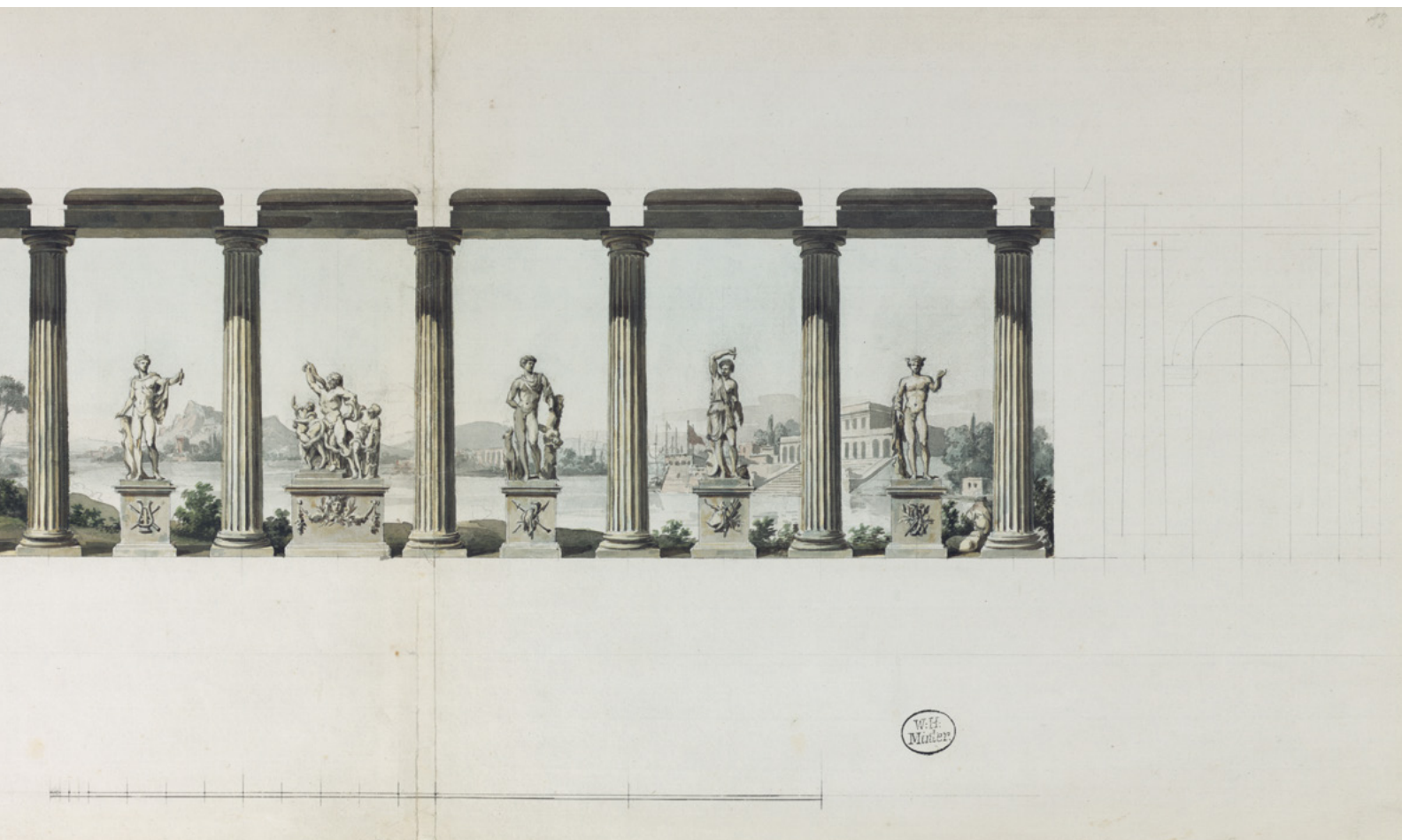
antycznych ani kopii rzeźb odkrytych niewiele wcześniej w Pompejach i Herkulanum, a dzieła wielkich rozmiarów były reprezentowane przynajmniej przez odlewy ich fragmentów. Pod koniec panowania Stanisława Augusta zbiór obejmował ponad pięćset pięćdziesiąt obiektów³¹, a wyceniano go na ponad 1800 czerwonych złotych³². Tworzące go dzieła były przechowywane w atelier artystów w Zamku Królewskim, w przyległych doń korytarzach i przejściach, a nawet w pobliskiej piwnicy. Prócz odlewów rzeźb antycznych i modeli studyjnych znajdowały się tam odlewy i kopie rzeźb nowożytnych (Gianlorenza Berniniego, Guglielma della Porty, François

29. Rysunek tuszem i sangwiną, Gabinet Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie (dalej: BUW), Inw. G.R. 2048.

30. Zob. opinię barona Reiswitza, urzędnika kamery pruskiej, z 1797 r.: „Dagegen ist die Modell-Sammlung besser als alle Sammlungen der Kunstschulen in Dresden, Leipzig u. s. w., für die Erziehung der Jugend als hochst nützlich” (Z drugiej strony kolekcja modeli jest lepsza niż wszystkie kolekcje szkół artystycznych w Dreźnie, Lipsku itd., co czyni ją niezwykle przydatną w edukacji młodzieży); cyt. za: Tadeusz Mańkowski, *Galerja Stanisława Augusta* (Lwów: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1932), s. 95, przyp. 1.

31. Łukasz Gołębiowski, *Opisanie historyczno-statystyczne miasta Warszawy* (Warszawa: Nakładem i drukiem N. Glücksberga, 1827), s. 149, autor podaje 542 obiekty. Por. dalej przypis 43.

32. Bacciarelli, „Odpowiedź i uwagi nad krótkim rysem malarstwa w Polsce”, s. 162.

Duquesnoy, Pierre'a Le Gros Młodszy, Pierre'a Pugeta, Angela de Rossi czy Camilla Rusconiego), a także rzeźby współczesne wykonane w gipsie i terakocie, będące zarówno dziełami nadwornych artystów (André Le Bruna, Giacomina Monaldiego, Franciszka Pincka), jak i obiektami nabytymi przez króla we Włoszech i Francji (Antoniana Canovy, Jean-Antoine'a Houdona, Augustina Pajou, Jean-Baptiste'a Pigalle'a czy Jean-Jacques'a Caffieriego)³³. Rzeźby te odnotowywano w inwentarzach i wykazach królewskich zbiorów od początku lat 80. XVIII w. po pierwszą dekadę następnego stulecia³⁴. Zamieszczone tam zapisy świadczą, że przez cały ten czas wszystkie przechowywano w atelier artystów w Zamku

Królewskim. Nie jest zatem prawdziwa opinia Tadeusza Mańkowskiego, przyjęta przez późniejszych badaczy, jakoby część gipsowych odlewów i modeli została przewieziona do Łazienek, gdzie miałyby się znajdować w 1795 r.³⁵ Nie jest też słuszne łączenie w jakikolwiek sposób historii królewskiego zbioru gipsowych odlewów z Łazienkami.

PROJEKT GALERII RZEŻBY

Król Stanisław August od początku swojego panowania nosił się z myślą utworzenia galerii, w której byłyby eksponowane kopie słynnych antycznych rzeźb. Pierwsze projekty pochodziły z połowy lat 60. XVIII w.,

33. Zob. Artur Badach, „Nowożytnie rzeźby w gipsie w kolekcji króla Stanisława Augusta”, w: *Fidiasz, Michał Anioł i inni. Królewska i uniwersytecka kolekcja odlewów gipsowych w Warszawie*, red. Jerzy Miziołek, Hubert Kowalski (Warszawa: Muzeum Łazienki Królewskie w Warszawie, 2012), s. 77–97. Wszystkie rzeźby pozostające w królewskim zbiorze zostaną uwzględnione w obszernym katalogu „rozumowanym”, stanowiącym część przygotowywanej przeze mnie monografii *Rzeźba w zbiorach króla Stanisława Augusta*.

34. Np. AGAD, AJP, nr 204 (z lat 1782–1786), nr 220 (z 1795 r.), nr 203 (z 1797 r.), nr 118 (z 1799 r.) oraz nr 205 i nr 206 (wykazy z 1809 r.).

35. Mańkowski, *Rzeźby zbioru Stanisława Augusta*, s. 20–21.

pomysł taki pojawił się też w latach 70. XVIII w., przy urządzaniu wnętrza Zamku Królewskiego, jednak konkretny wymiar idea ta przybrała dopiero w połowie lat 80. XVIII w., kiedy przystąpiono do budowy w Łazienkach oranżerii³⁶. Z niezrealizowanego rysunkowego projektu, datowanego na lata 1787–1788 i wiązanego z Johannem Christianem Kamsetzerem³⁷ (il. 3), wynika, że główną ścianę jej wnętrza zamierzano ozdobić wielkim malowidłem z wyobrażeniem galerii kolumnowej i widocznym za nią italianizującym pejzażem (fragmenty malowidła odkryto podczas prac konserwatorskich prowadzonych w gmachu Starej Pomarańczarni w 2012 r.). Na jego tle między iluzjonistycznie oddanymi kolumnami miało stanąć na postumentach siedem kopii antycznych rzeźb: Herkules i Flora z kolekcji Farnese, Apollo Belwederski, Grupa Laokoona, Meleager i Amazonka z Muzeum Watykańskiego i Merkury ze zbiorów Ludovisi³⁸ oraz Torso Belwederskie umieszczone przy bazie ostatniej z nich. Rzeźby te nie miały jednak pochodzić z królewskiego zbioru odlewów gipsowych, jak się powszechnie uważa. Zamierzano ustawić tam marmurowe statuy, które w latach 1787–1789 Stanisław August zamówił w Rzymie u najwybitniejszych ówczesnych rzeźbiarzy. W początkach lat 90. XVIII w. przywieziono je do Warszawy, ale planowana galeria nigdy nie powstała.

W królewskim zbiorze znalazły się – uwzględnione w rysunkowym projekcie – posągi będące marmurowymi kopiami antycznych rzeźb, których wykonawcami byli współcześni artyści: Herkulesa Farnese (Giuseppe Angelini), Flory Farnese (Carlo Albacini), Apolla Belwederskiego (Antonio D'Este) i watykańskiej Amazonki (Vincenzo Pacetti)³⁹. Nie było w nim marmurowych kopii Grupy Laokoona, Meleagra ani Merkurego.

Być może podejmowano jakieś starania związane z ich zamówieniem, nie przyniosły one jednak konkretnego rezultatu. Możliwe też, że król dokonywał zmian w pierwotnej koncepcji i niektóre z posągów ujętych w rysunkowym projekcie postanowiono zastąpić innymi, np. sprowadzonymi z Rzymu marmurowymi kopiami Antinousa (dzieło Giovanniego Pierantoniego) czy Fauna z małym Herkulesem (dłuta Agostina Penny), których brak na rysunku⁴⁰. Cztery posągi przywiezione do Warszawy w 1790 r. – Amazonka, Faun z małym Herkulesem, Antinous i Flora – były jednakowej wysokości (mierzyły ok. 180 cm), co sugerowałoby, że miały tworzyć zespół, a zamówienie ich w Rzymie w tym samym czasie mogło wynikać z pomysłu wspólnego ich eksponowania w jednym miejscu. Może należałoby do tego odnieść także dwie zamówione wówczas marmurowe kopie posągów Apolla Belwederskiego i Herkulesa Farnese, przywiezione do Warszawy w 1793 r. i umieszczone w pałacu w Łazienkach, w miejscu, do którego nie były pierwotnie przeznaczone⁴¹.

DZIEJE ZBIORU PO ŚMIERCI KRÓLA

Po śmierci Stanisława Augusta w 1798 r. zbiór gipsowych odlewów i modeli, a także wszystkie rzeźby w gipsie i terakocie znajdujące się w dawnym atelier artystów w Zamku Królewskim przeszły na własność jego bratanka, księcia Józefa Poniatowskiego. Od plenipotentów księcia nabyła je w 1810 r. komisja rządowa Księstwa Warszawskiego z przeznaczeniem dla przyszłej Szkoły Sztuk Pięknych (należność 27 000 złotych polskich uiszczono w kwietniu 1811 r.)⁴². W 1810 r. sporządzono *Rejestr figur gipsowych zakupionych po królu Stanisławie Auguście*⁴³. Rzeźby początkowo znajdowały się w Zamku Królewskim – tam pozostawały pod opieką malarza

36. Mikocka-Rachubowa, *Canova, jego krąg i Polacy (około 1780–1850)*, t. 1, s. 85–86; ead., *André Le Brun „pierwszy rzeźbiarz” króla Stanisława Augusta*, t. 1, s. 121–123 (tamże literatura).

37. Rysunek tuszem i akwarelą na szkicu grafitem, Gabinet Rycin BUW, Inw. G.R. 240 (Zb. Jeż. 43). Por. Marek Kwiatkowski, „O nieznaney pracy Jana Chrystiana Kamsetzera”, *Biuletyn Historii Sztuki* 23, nr 4 (1961), s. 368–369, il. 3.

38. Zygmunt Waźbiński, „Stanisławowska galeria rzeźby, jej geneza i funkcje”, *Kronika Zamkowa*, nr 1 (1989), s. 18–19.

39. Zob. Mikocka-Rachubowa, *Canova, jego krąg i Polacy (około 1780–1850)*, t. 2, passim; ead., *Rzeźba włoska w Polsce około 1770–1830*, t. 2, passim.

40. Zob. Mikocka-Rachubowa, *Rzeźba włoska w Polsce około 1770–1830*, t. 2, s. 443–445, 448–450.

41. Mikocka-Rachubowa, *Canova, jego krąg i Polacy (około 1780–1850)*, t. 2, s. 108, 176.

42. Por. Józef Bieliński, *Królewski Uniwersytet Warszawski (1816–1831)*, t. 1 (Warszawa: Gebethner i Wolff, 1907), s. 596–602, 602–608 (wykaz obiektów pochodzących z Zamku); zob. też: Mikocka-Rachubowa, *André Le Brun „pierwszy rzeźbiarz” króla Stanisława Augusta*, t. 1, s. 236–237, przyp. 95 (tamże literatura).

43. BUW, rkps Akc. 3031: *Akta Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego tyżące się nabycia modeli gipsowych po Śp. Stanisławie Auguście Królu Polskim*.

Franciszka Paderowskiego. Jesienią 1810 r. zamierzano ulokować je w jednej z sal Pałacu Saskiego⁴⁴, a z 30 września 1811 r. pochodzi informacja o dobiegającym końca remoncie sali w Pałacu Kazimierzowskim przeznaczony na pomieszczenie zbioru⁴⁵. W związku z zamiarem przewiezienia zbioru gipsów do Pałacu Kazimierzowskiego, w którym miała zostać utworzona Szkoła Sztuk Pięknych, Stanisław Kostka Potocki, „chcąc ułatwić młodzieży korzystanie z ich piękności”, w lutym 1815 r. zlecił Bacciarellemu, aby ten „chciał podać swoje myśli względem rozstawienia modeli w miejscu i porządku, jaki za najdogodniejszy i najstosowniejszy do ich przeznaczenia osądzi”⁴⁶. Zbiór przewieziono z Zamku na teren Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego (założonego w listopadzie 1816 r.) 12 stycznia 1817 r., o czym dzień później Zygmunt Vogel pisał do powołanej w 1815 r. Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, dołączając do pisma katalog obiektów, które już wówczas były częściowo uszkodzone, a niektórych brakowało⁴⁷. Odpis tego katalogu sporządził w 1819 r. Antoni Blank, od roku 1817 konserwator zbioru wzorów gipsowych⁴⁸. Katalog opracowany przez Vogla jest ostatnim źródłem dokumentującym zasób dawnego królewskiego zbioru, na który składały się w przeważającej części gipsowe odlewy rzeźb antycznych i ich fragmentów oraz modele anatomiczne i studyjne,

ale były tam także odlewy i kopie dzieł nowożytnych oraz wykonane w gipsie i terakocie dzieła artystów Stanisława Augusta i inne rzeźby współczesne.

Dawny królewski zbiór gipsów nabyty przez rząd i przekazany uniwersytetowi był stale powiększany drogą darowizn i zakupów⁴⁹. W 1818 r., po śmierci Marcella Bacciarellego, kupiono od jego spadkobierców gipsowe rzeźby, wśród których mogły być obiekty należące do dawnego królewskiego zbioru. Odlewy gipsowe sprowadzone w 1815 r. do Warszawy z Drezną podarował uniwersytetowi Stanisław Kostka Potocki. W 1820 r. w Paryżu zamówiono modele gipsowe, przywiezione do Warszawy w początkach 1821 r.⁵⁰ W 1821 r. zbiór przeniesiono z Pałacu Kazimierzowskiego do budynku wzniesionego nieopodal na potrzeby uniwersyteckiego Oddziału Sztuk Pięknych i usytuowano na parterze w Sali Kolumnowej⁵¹. W tym miejscu znajdował się do czasu II wojny światowej.

Zasoby zbioru stale powiększano. Kolejne odlewy posągów antycznych zakupione w Paryżu przybyły do Warszawy w maju 1831 r. W 1834 r. włączono do niego odlewy pochodzące z Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, skasowanego po powstaniu listopadowym⁵². W latach następnych stan liczebny zbioru stale się zmieniał⁵³. Gipsowe odlewy i rzeźby studiowali i odwzorowywali uczniowie uniwersyteckiego Oddziału

Vol. I. Lit. A, nr 39. 20 lutego roku 1810, s. 51–91 (rejestr liczy 549 pozycji, obejmujących 555 obiektów).

44. *Ibid.*, m.in. s. 21, 23, 25, 27, pisma z października i listopada 1810 r.

45. *Ibid.*, s. 97.

46. *Ibid.*, s. 99–100.

47. *Ibid.*, s. 125, katalog na s. 127–174 (547 pozycji katalogowych, obejmujących 553 obiekty). Tamże *Spis Gipsów po śp. Stanisławie zakupionych potrzebujących reparacji*, datowany 2 VI 1821 (s. 201–203).

48. Muzeum Narodowe w Warszawie, rkps 1224/1: *Spis bustów i rozmaitych figur znajdujących się pod dozorem Profesora Blanka Królewsko Warszawskiego Uniwersytetu*, 1819.

49. Zob. Bieliński, *Królewski Uniwersytet Warszawski (1816–1831)*, s. 598–602.

50. Zob. *Kurier Warszawski*, nr 39 (14 II 1821), s. 1; nr 238 (5 X 1822), s. 1. Gołębiowski (*Opisanie historyczno-statystyczne miasta Warszawy*, s. 149) podaje, że z Paryża przybyło 140 obiektów.

51. Gipsy, naprawione przez formatora Vincentiego i pobielone przez prof. Blanka oraz uczniów Oddziału Sztuk Pięknych, ustawiono tam 6 XI 1821 r.; zob. też: „Sprawa o stanie Królewsko-Warszawskiego Uniwersytetu z roku 1821 na rok 1822 zdana przez Rektora X, W. Szweykowskiego”, *Pamiętnik Warszawski*, nr 11 (1822), s. 328–329.

52. Zygmunt Batowski, „Rzeźby artystów Stanisława Augusta w zbiorze odlewów gipsowych Uniwersytetu Warszawskiego”, *Przegląd Warszawski*, nr 14 (1922), s. 175.

53. Gabinet rzeźb i odlewów gipsowych w 1830 r. liczył 677 obiektów, w 1847 r. było ich 750; zob. Franciszek Maksymilian Sobieszczański, *Rys historyczno-statystyczny wzrostu i stanu Miasta Warszawy od najdawniejszych czasów aż do 1847 roku* (Warszawa: Drukarnia St. Strąbskiego, 1848), s. 296, 456. W 1863 r. obiektów było 722; zob. Stanisław Lorentz, „Muzeum Narodowe w Warszawie. Zarys historyczny”, *Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie* 1 (1938), s. 7.

Sztuk Pięknych, a następnie Szkoły Sztuk Pięknych, zajmującej po nim pomieszczenia, otwartej w 1844 r. Stały się one zaczątkiem zbiorów Muzeum Sztuk Pięknych, powołanego w 1862 r., pozostając w dawnym miejscu (il. 4). W 1869 r. gabinet rzeźb i odlewów gipsowych udostępniono publiczności⁵⁴. Zbiór powiększał się m.in. o odlewy kupowane w Paryżu (1862), Kolonii (1863), Norymberdze (1867) i w Berlinie (1901). W 1930 r. przekazano doń duży zespół odlewów gipsowych z Muzeum Sztuk Pięknych (depozyt Funduszu Kultury Narodowej). Jednocześnie przez cały czas wiele obiektów ulegało zniszczeniu. W 1917 r. Zygmunt Batowski sporządził inwentarz uniwersyteckiego zbioru odlewów gipsowych i rzeźb, w którym uwzględnił ponad pięćset osiemdziesiąt obiektów⁵⁵, a w 1922 r. opublikował artykuł o znajdujących się tam rzeźbach artystów związanych z dworem Stanisława Augusta⁵⁶. Obiektów pochodzących z dawnej królewskiej kolekcji nie było już wówczas wiele.

Wiosną 1940 r. uniwersytecki zbiór gipsów, w dużej części uszkodzonych i we fragmentach, przewieziono do gmachu Muzeum Narodowego w Warszawie⁵⁷. Po wojnie – w 1946 r. – przetransportowano go do magazynów w Wilanowie, przy czym częściowo rozproszono (niektóre gipsy wróciły na uniwersytet), a w 1969 r. jego pozostałości zgromadzono w gmachu Starej Pomarańczarni w Łazienkach. Wydany w 1989 r. katalog obejmuje sto trzydzieści cztery eksponowane tam obiekty, ze wskazaniem ich antycznych prototypów⁵⁸. Wyodrębnienie spośród nich odlewów pochodzących z dawnego zbioru Stanisława Augusta nastręcza wielu trudności. Hipotetycznie określa się ich liczbę na około czterdzieści

egzemplarzy⁵⁹, co wydaje się jednak zawyżone. Próbę oszacowania stanu liczebnego XVIII-wiecznych relikwów utrudniają zarówno skomplikowana historia zespołu, do którego przez ponad stulecie włączano obiekty nabywane w różnych ośrodkach, o niejednokrotnie wspólnych z nimi pierwowzorach, jak i wysokie prawdopodobieństwo zachowania się do naszych czasów jedynie niewielkiej ich części. Wykonane w kruchym materiale i często przechowywane w nieodpowiednich warunkach, przez lata ulegały systematycznej degradacji, skutkującej jeśli nie całkowitym ich zniszczeniem, to znacznymi uszkodzeniami zamieniającymi je w destrukty⁶⁰.

W czasach Stanisława Augusta gromadzenie w pracowniach artystów gipsowych odlewów sławnych rzeźb, będących substytutami odległych i trudno dostępnych oryginałów, miało wielowiekową tradycję. Odlewy pełniły funkcję narzędzia służącego jako pomoc w procesie powstawania dzieła, a jednocześnie stanowiły ważne źródło twórczych inspiracji. Były instrumentem niezbędnym w dydaktyce europejskich akademii – odgrywały ważną rolę w kształtowaniu artystycznej formacji młodych adeptów sztuki. Kolekcje gipsowych odlewów rzeźb, głównie antycznych, były w XIX w. dumą uniwersyteckich i muzealnych zbiorów. Jednak w następnym stuleciu zainteresowanie nimi zdecydowanie zmalało i stopniowo popadały one w zapomnienie, niewykorzystywane już na ogół w akademickiej praktyce. Dopiero w końcu lat 90. XX w. nastąpiło ponowne zainteresowanie zbiorami gipsowych odlewów, co przełożyło się na intensywny rozwój badań prowadzonych nad nimi w ostatnich latach i licznie powstające w ich wyniku publikacje⁶¹.

54. W 1875 r. muzeum formalnie zwróciło zbiór uniwersytetowi.

55. BUW, rkps Akc. 331: *Inwentarz zbioru odlewów gipsowych i rzeźb. Zakład Historii Sztuki, sporządził Zygmunt Batowski, 1917.*

56. Batowski, „Rzeźby artystów Stanisława Augusta w zbiorze odlewów gipsowych Uniwersytetu Warszawskiego”.

57. Por. Muzeum Narodowe w Warszawie, rkps 1224/2: *Spis gipsów zabranych z Uniwersytetu JP.*

58. Marta Korotaj, Tomasz Mikocki, *Odlewy gipsowe rzeźb starożytnych w Starej Pomarańczarni w warszawskich Łazienkach* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1989).

59. Marek Kwiatkowski, *Nowe dzieje Starej Pomarańczarni* (Warszawa: Ex Libris, 2007), s. 26.

60. Autorzy prac poświęconych gipsowym odlewom antycznych rzeźb przechowywanym w Uniwersytecie Warszawskim, opublikowanych w ciągu ostatnich kilkunastu lat (Piotr Jaworski, Jerzy Miziołek, Hubert Kowalski, Jerzy Żelazowski), zajmują się głównie zbiorem pozostającym w Uniwersytecie Warszawskim, a kolekcji Stanisława Augusta poświęcają niewiele uwagi, powtarzając ustalenia i opinie poprzednich badaczy.

61. *Plaster Casts. Making, Collecting and Displaying from Classical Antiquity to the Present*, red. Rune Frederiksen, Eckart Marchand (Berlin–New York: Walter de Gruyter, 2010); *Plaster Casts of the Works of Art. History of Collections, Conservation, Exhibition Practice*, red. Wojciech Marcinkowski, Tomasz Zaucha (Kraków: Muzeum Narodowe w Krakowie, 2010); *Fidiasz, Michał Anioł i inni. Królewska i uniwersytecka kolekcja odlewów gipsowych w Warszawie*, red. Jerzy Miziołek, Hubert Kowalski (Warszawa: Muzeum Łazienki Królewskie w Warszawie, 2012);

4 Franciszek Tegazzo (rysownik),
Kazimierz Krzyżanowski (rytownik),
*Gabinet wzorów gipsowych
w Warszawie*. Repr. wg *Tygodnik
Ilustrowany*, nr 338 (1866), s. 124

Wiedza na temat zbioru odlewów zgromadzonych w 2. połowie XVIII w. przez króla Stanisława Augusta opiera się niemal wyłącznie na danych pozyskanych z materiałów źródłowych: inwentarzy, katalogów czy wzmianek w korespondencji, które nie są ani zbyt obfite, ani wystarczająco szczegółowe, choć niewątpliwie

wiarygodne. Tym bardziej istotna staje się kwestia ich prawidłowej interpretacji oraz unikania przy tym nieuzasadnionych uogólnień i przekłamań, prowadzących do rozpowszechniania informacji, które nie mają podstaw w zachowanych źródłach.

Agata Kubala, Urszula Bończuk-Dawidziuk, *Sztuka starożytnej Grecji i Rzymu. Katalog odlewów gipsowych ze zbiorów Uniwersytetu Wrocławskiego* (Wrocław: Muzeum Uniwersytetu Wrocławskiego, Oficyna Wydawnicza ATUT, 2018); *Zapomniane dziedzictwo. Zbiór odlewów gipsowych Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. Andrzej Betlej (Kraków: Universitas, 2020); *Gipsoteche. Realtà e storia*, red. Mario Guderzo (Treviso: Edizioni Canova, 2008).

BIBLIOGRAFIA

Badach, Artur. „Nowożytnie rzeźby w gipsie w kolekcji króla Stanisława Augusta”. W: *Fidiasz, Michał Anioł i inni. Królewska i uniwersytecka kolekcja odlewów gipsowych w Warszawie*, redakcja Jerzy Miziołek, Hubert Kowalski, 77–97. Warszawa: Muzeum Łazienki Królewskie w Warszawie, 2012.

Batowski, Zygmunt. „Rzeźby artystów Stanisława Augusta w zbiorze odlewów gipsowych Uniwersytetu Warszawskiego”. *Przegląd Warszawski*, nr 14 (1922): 173–197.

Bieliński, Józef. *Królewski Uniwersytet Warszawski (1816–1831)*, t. 1. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1907.

- Borroni Salvadori, Fabia. „Artisti e viaggiatori agli Uffizi nel Settecento. I”. *Labyrinthos*, nr 7–8 (1985): 3–72.
- Chiron-Mrozowska, Anita. „Cztery projekty akademii sztuk pięknych w Warszawie”. *Kronika Zamkowa. Roczniki*, nr 3 (2016): 203–240.
- Fidiasz, Michał Anioł i inni. *Królewska i uniwersytecka kolekcja odlewów gipsowych w Warszawie*. Redakcja Jerzy Miziołek, Hubert Kowalski. Warszawa: Muzeum Łazienki Królewskie w Warszawie, 2012.
- Gipsoteche. Realtà e storia*. Redakcja Mario Guderzo. Treviso: Edizioni Canova, 2008.
- Korotaj, Marta, i Tomasz Mikocki. *Odlewy gipsowe rzeźb starożytnych w Starej Pomarańczarni w warszawskich Łazienkach*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1989.
- Kowalski, Hubert, i Jerzy Żelazowski. „Le collezioni dei calchi in gesso del re Stanislao Augusto e dell’Università di Varsavia”. W: *Roma e Varsavia. Tradizione classica e educazione artistica nell’età del Lumi e oltre*, redakcja Jerzy Miziołek, 383–417. Roma: „L’Erma” di Bretschneider, 2019.
- Kubala, Agata, i Urszula Bończuk-Dawidziuk. *Sztuka starożytnej Grecji i Rzymu. Katalog odlewów gipsowych ze zbiorów Uniwersytetu Wrocławskiego*. Wrocław: Muzeum Uniwersytetu Wrocławskiego, Oficyna Wydawnicza ATUT, 2018.
- Manikowska, Ewa. *Sztuka – ceremonial – informacja. Studium wokół królewskich kolekcji Stanisława Augusta*. Warszawa: Zamek Królewski w Warszawie, 2007.
- Mańkowski, Tadeusz. *Rzeźby zbioru Stanisława Augusta*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1948.
- Mikocka-Rachubowa, Katarzyna. *André Le Brun „pierwszy rzeźbiarz” króla Stanisława Augusta*, t. 1–2. Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2010.
- Mikocka-Rachubowa, Katarzyna. *Canova, jego krąg i Polacy (około 1780–1850)*, t. 1–2. Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2001.
- Mikocka-Rachubowa, Katarzyna. „Gusto dell’antico e la collezione di sculture del re Stanislao Augusto”. W: *Et in Arcadia ego. Studia memoriae professoris Thomae Mikocki dicata*, redakcja Witold Dobrowolski, 381–390. Varsoviae: Institute of Archaeology, University of Warsaw, 2013.
- Mikocka-Rachubowa, Katarzyna. *Rzeźba włoska w Polsce około 1770–1830*, t. 1–2. Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2016.
- Mikocka-Rachubowa, Katarzyna. „Włoscy rzeźbiarze na dworze króla Stanisława Augusta”. *Rocznik Historii Sztuki* 29 (2004): 49–120.
- Plaster Casts. Making, Collecting and Displaying from Classical Antiquity to the Present*. Redakcja Rune Frederiksen, Eckart Marchand. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 2010.
- Plaster Casts of the Works of Art. History of Collections, Conservation, Exhibition Practice*. Redakcja Wojciech Marcinkowski, Tomasz Zaucha. Kraków: Muzeum Narodowe w Krakowie, 2010.
- Ważbiński, Zygmunt. „Stanisławowska galeria rzeźby, jej geneza i funkcje”. *Kronika Zamkowa*, nr 1 (1989): 18–34.
- Wronikowska, Dominika. „Gli artisti romani e la corte polacca al tempo di Stanislao Augusto Poniatowski (1764–1795)”. *Roma Moderna e Contemporanea* 10, nr 1–2 (2002): 113–129.
- Zapomniane dziedzictwo. Zbiór odlewów gipsowych Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Redakcja Andrzej Betlej. Kraków: Universitas, 2020.

SUMMARY

Plaster Casts of Ancient Sculptures in the Collections of King Stanislaus Augustus by Katarzyna Mikocka-Rachubowa

The history of the collection of plaster casts of ancient sculptures amassed by Stanislaus Augustus is closely connected with the king’s plan – ultimately never implemented – to establish an academy of fine arts in Warsaw. The formation of a collection intended as a teaching tool at the future academy began in 1767, when the king turned to the management of the Galleria degli Uffizi in Florence with a request for casts of the twelve most famous sculptures there; the transaction, however, was not carried out. In the mid-1770s the king planned to acquire casts of the statues and busts held in the Venetian collection of Abbot Filippo Vincenzo Farsetti, but this plan did not come to fruition either.

During the 1770s and 1780s, the king conducted a large-scale campaign of gathering plaster casts of ancient sculptures. Comprehensive lists of sculptures whose casts the king wished to purchase have survived, with corrections made according to his instructions, dating from the late 1760s or early 1770s, as well as a list of prices for commissioned casts and a catalogue of plaster casts sent from Rome to Warsaw by

Marquis Tommaso Antici, the king's minister in the Papal State. In 1774 Marcello Bacciarelli, court painter in charge of artistic matters at the royal court, commissioned the painter Giovanni Battista Ponfreni to purchase in Rome, on behalf of the king, plaster casts of fragments of ancient statues. In 1777 the architect Ignazio Brocchi, who acted as the king's agent for artistic matters in Rome, lodged a request for permission to export plaster casts and models to be used for study ("alcuni gessi e modelli per uso di studio") to Poland.

King Stanislaus Augustus repeatedly made purchases of marble copies and plaster casts of ancient works in Rome, the artists and members of his entourage whom he sent there acting as intermediaries. During his stay in Rome in the 1770s André Le Brun, the king's "first sculptor", on several occasions mediated in the purchase of works of art, including casts of ancient sculptures, commissioned by the king. In the mid-1780s such casts were purchased for the king in Italy by the architect and collector August Fryderyk Moszyński. In 1786 the draughtsman and architect Johann Christian Kamsetzer, sent to Italy by the king, paid for plaster casts of ancient sculptures that had been made in Rome for the Warsaw court. Bacciarelli, who sojourned in Italy in 1787, ordered numerous works of art on the king's behalf, including plaster copies of ancient statues and busts for the future academy of fine arts. Many casts were supplied to the royal collection from Rome by the mould-maker Giuseppe Torrenti, who collaborated with the renowned restorer and copyist of ancient sculptures Carlo Albacini. Others casts are associated with the person of the famous Roman sculptor and restorer of antiquities, Bartolomeo Cavaceppi, to whose workshop a list of sculptures whose plaster casts were requested was sent on behalf of the king of Poland.

Plaster copies and casts of ancient sculptures were ordered from Naples as well; in the years 1791–1792, the processing of relevant orders and shipping the casts were arranged by Francesco Rajola, acting as the king's agent for artistic matters in that city. Another addition to the royal collection of plaster casts of sculptures were the casts of anatomical models made by Ercole Lelli, purchased in Bologna. In 1771 matters connected with the order for the casts of Lelli's "anatomies" began to feature in the correspondence between the prelate Gaetano Ghigiotti, the king's secretary for Italian affairs, and Marquis Francesco Albergati Capacelli, and the works arrived in Poland in the middle of 1774. The royal collection also included a life-size anatomical figure of a flayed man (*Écorché*), the prototype of which had been made by the French sculptor Jean-Antoine Houdon in 1767; the figure owned by Stanislaus Augustus was purchased from the artist himself.

The project of establishing an art academy in Warsaw never came to fruition; the sculptors' and painters' studios arranged in 1778–1779 in a building adjacent to the north-east wing of the Royal Castle assumed the function of a school of fine arts, serving as a training centre for drawing and sculptural modelling. The teaching process was aided by a collection of plaster copies and casts of outstanding ancient sculptures and a set of anatomical models; this was undoubtedly one of the most complete collections of its kind in Europe. A spacious room in the castle atelier was intended for its exhibition, but the design for its furnishing, conceived in 1792, was not implemented. In addition to casts of ancient sculptures and studio models, the artists' ateliers contained casts and copies of early-modern sculptures, as well as contemporary sculptures in plaster and terracotta, which were the works of court artists or had been purchased by the king in Italy and France.

From the very beginning of his reign, King Stanislaus Augustus cherished the idea of creating a gallery where copies of famous antique sculptures would be exhibited.

The concept acquired a concrete form in the mid-1780s. According to a never implemented design in drawing, such a gallery was to be created in the building of the Orangery in the Łazienki Park and was to contain seven copies of the most famous ancient statues. However, these were not to be plaster copies from the royal collection, as is generally believed, but statues made in marble, which Stanislaus Augustus had ordered in Rome from the most eminent sculptors of the time and which were brought to Warsaw in the early 1790s.

After the king's death, the collection of plaster casts, models and sculptures housed in the former castle atelier was purchased by the government of the Duchy of Warsaw and transported from the Royal Castle to the University of Warsaw. It gave rise to the university's collection of plaster casts, which stood in the Column Hall of the museum building from 1821 until the Second World War. Over the years, the collection was expanded by means of purchases and donations; casts incorporated into it had been bought in, among others, Dresden, Paris, Cologne, Nuremberg and Berlin. At the same time, however, many pieces from the former royal collection had been destroyed. In the spring of 1940 the university's collection of plaster sculptures, largely damaged and in fragments, was transferred to the building of the National Museum. After the war, in 1969, its remnants were placed in the Old Orangery in the Łazienki Park. A catalogue issued in 1989 includes 134 pieces on show there, enumerating their ancient prototypes. An exhibition recently arranged in the Old Orangery hall is described as the "Royal Sculpture Gallery" even though it contains but a few pieces coming from the former collection of King Stanislaus Augustus and the monarch himself had never indicated a desire to exhibit plaster casts of ancient sculptures in the Łazienki Park.

BIOGRAPHICAL NOTE

Prof. Katarzyna Mikocka-Rachubowa PhD (habil.) is an art historian, a Professor at the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences. Her research focuses on the history of sculpture from the 16th to the 19th century, mainly on Italian sculpture, as well as the art and artistic culture of the second half of the 18th and the beginning of the 19th century. She is the author of almost five hundred works: books, studies and articles published in Poland and in Italy, as well as many biographic articles on sculptors and their biographical notes in dictionaries of artists.

NOTA BIOGRAFICZNA

Prof. dr hab. Katarzyna Mikocka-Rachubowa jest historykiem sztuki, profesorem w Instytucie Sztuki Polskiej Akademii Nauk. Zajmuje się historią rzeźby od XVI do XIX w., głównie rzeźbą włoską, a także sztuką i kulturą artystyczną 2. połowy XVIII i początków XIX w. Autorka prawie pięciuset publikacji: książek, rozpraw i artykułów publikowanych w Polsce i we Włoszech oraz licznych artykułów biograficznych i biogramów rzeźbiarzy w słownikach artystów.